

ЮЛІАН БАЧИНСЬКИЙ

**ЯК Я ВИДАВАВ
„УКРАЇНСЬКУ ЕМІГРАЦІЮ”**

ЗРАЗОК КУЛЬТУРИ „УКРАЇНСЬКОГО
ПІЄМОНТУ” З ПОЧАТКОМ ХХ-ГО ВІКУ

Л Ъ В І В 1 9 3 0
Н А К Л А Д О М „Р А Д И”

ЮЛІАН БАЧИНСЬКИЙ

**ЯК Я ВИДАВАВ
„УКРАЇНСЬКУ ЕМІГРАЦІЮ”**

ЗРАЗОК КУЛЬТУРИ „УКРАЇНСЬКОГО
ПІЄМОНТУ” З ПОЧАТКОМ ХХ-ГО ВІКУ.

Л Ъ В І В 1 9 3 0
Н А К Л А Д О М „Р А Д И”

I.

В 1905. р. виїхав я до північної Америки для студій над українською еміграцією в Зєдинених Державах і в Канаді. Українська еміграція від давна мене займала, — се була одна із ознак важкої господарської кризи, в яку попало було галицьке селянство перед 50 роками, і з якої воно ще й тепер не вийшло. Від того часу й почалися в Галичині студії і дискусії над життям отсеї селянської маси, над причинами селянської господарської кризи і зарадами проти неї. Се заінтересовання нею виявилось навіть й політично, в заснованню „хлопської“ радикальної партії. І майже всі публікації тодішних радикалів - публіцистів, мали своїм змістом або безпосередний розслід сеї „хлопської господарської кризи“ (публікації В. Будзиновського, Франка, Павлика і ин.), або її зверхний вияв в буденнім життю селянства і в його психіці (Франко, Стефаник, Мартович, Черемшина і ин.).

Також мене займала ся справа. Але крім загального, займав мене один особливий вияв сеї кризи — еміграція селянства поза межі краю, в чужину, при тім однак вже не лише галицького, але й наддніпрянського, яке також переходило таку господарську кризу і якої одним з виявів була також еміграція, хоч не до Америки, а на Сибір. А займало мене отсе: як розжилися українські емігранти на нових поселеннях, які умовини їх нового життя і які вигляди на їх майбутне. І я рішився розслідувати се емігрантське життя.

Українська еміграція поширювалася поступенно на що-раз нові землі. Щодо галицьких емігрантів, то у той час вони розсілися були вже не лише в Зєдинених Державах Америки, але й в Канаді і південній Америці — в Бразилії. А наддніпрянське селянство заняло широкі простори в Сибірі, в півлічно - східнім Китаю, в Туркестані, а навіть дір-

валося було і до Австралії і до південної Африки. Отже було по чім розглянутися. А притім — яка різноманітність умовин нового життя; кожда країна, в якій поселялися українські емігранти, відрізнялася від інших і географічним положенням і кліматичними умовинами і цивілізаційним середовищем. Пізнати, як у тих найрізноманітніших умовах розжилися українські емігранти — було не аби як цікаве.

*

Мої студії над українською еміграцією я рішив почати від північно - американської еміграції, в Зєдинених Державах і в Канаді. Там українська еміграція була вже до певної міри організована, і я уважав, що через те й розслід тамошнього життя емігрантів буде улекшений, — що на перший початок моїх студій над українською еміграцією було важне, — були вже різні організаційні осередки, були й часописи і були одиниці - емігранти, з котрими я був знайомий з часів, як вони були ще в „старім краю“ — в Галичині.

Щодо фондів, для розслів усіх тих поселенчих полос української еміграції, то їх — я не мав. Се прийшлося мені доперва вистаруватися, добувати. Але я сподівався, що їх добуду від українських наукових інституцій, в першій мірі, оскільки ходило о галицьку еміграцію — від Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. І я зложив в канцелярії Тов. ім. Шевченка письмо, в яким висловив мій намір виїхати до північної Америки для студій над побутом тамошних українських емігрантів і просив визначити мені на се 600 корон підмоги. Я зобов'язувався за се віддати Товариству в розпорядок зладжену мною, по моїм повероті з Америки, студію про життя тамошньої української еміграції.

Мої сподівання мене однак завели. Виділ Тов. ім. Шевченка бажаної підмоги мені відмовив. Хоч за уділенням повисшої квоти і промовляв тодішний член виділу Антін Крушельницький, при чім звернув увагу на се, що виділ призначає щороку із своїх фондів частину на розсліди етнографічні (властиво — на списування народних пісень) в Галичині і в

Закарпатській Україні, отже з сих фондів повинен і може призначити частину на розслід життя галицьких і закарпатських емігрантів в північній Америці, то його аргументи нікого з членів не переконали, а за те переконав усіх оден аргумент Франка, котрий у відповідь Крушельницькому сказав: „Бачинський жиє вже 30 літ в Галичині і її не знає, — якже може він пізнати за пару місяців Америку?“ — І ся бистроумна увага Франка так усіх поразила, навіть голову Товариства, проф. М. Грушевського, що всі вони — з виїмком Крушельницького — заявили проти уділення мені підмоги для студій над побутом українських емігрантів в Америці.

II.

Щоби зрозуміти, чому Франко і Грушевський віднеслися так до моєї пропозиції, уважаю потрібним подати тут коротко дещо про мої тодішні відносини до Франка і Грушевського. Се трохи відведе від головної теми, але се не зашкодить, — не зашкодить нагадати деякі характеристичні риси галицької суспільности з перед 30 і 40 літ, які саме і відбилися на „історії“ того, як я видавав „Українську еміграцію.“

З Франком познайомився я у 1884. р. по скінченій IV. гімн. класі, на I-ій мандрівці українських студентів в Карпати, яку уладило було тоді студентське товариство „Академічне Братство“. В тій мандрівці взяли участь до яких 40 людей — університетські студенти і старші вже люди — урядники, учителі гімназійні і ин. Я був одинокий гімназист і, розуміється, з усіх мадрівників наймолодший. І те, що мої відносини до сеї „старшої братії“ в часі мандрівки уложилися гарні, я завдячував саме Франкови, що також узяв участь в тій мандрівці, і навіть зложив був вже наперед дотепну „поему“ про те, як-то ми і куди-то ми будемо мандрувати, і сей віршований провідник видав Вандрівничий Комітет окремою книжочкою, під заголовком, здається мені: „В Бескид!“, яку й роздав усім мандрівникам. Франко з першої хвилі, як я з ним стрінувся, занявся мною — не відпускав мене від себе,

дбав, щоби мене ні в чім „не скривдили“, а навіть дбав і про нічліг, і казав все визначувати мені нічліг там, де йому визначували, то значить — найвідгніший. В другій частині мандрівки — на Чорногорі, в якій Франко вже не взяв участі, моя „ситуація“ відразу змінилася, — я в половині дороги мусів завернути — на жадання одного гімназійного учителя, на котрого я, саме у тім шкільнім році, скаржився у директора гімназії (а крім него ще на двох, отже на трех від разу, — за що відтак мусів відсидіти 8 годин арешту).

Ті дружні товариські відносини між мною й Франком тяглися даліше; та — може се кого здивує — за цілий мій час гімназійний, Франко, що був одним з основників соціалістичного руху в Галичині, ніколи не розмовляв зі мною про соціалізм, хоч я в той час розчитувався вже в популярній соціалістичній літературі — о скільки можна було її тоді в Галичині добути. Звичайно, при моїх відвідинах, зводив розмову, попри справи буденного життя, на красне письменство: на німецьку літературу, російську і українську. Про соціалізм не згадував нічо, — про соціалізм почались між нами розмови вже пізніше, а то — після засновання радикальної партії, і ті розмови — нас і розвели.

*

Зараз, таки з початком існування радикальної партії, створилися у партії дві групи: „молодих“ — соціалістів - марксистів, до котрих належали: Евген Левицький, Володимир Охримович, Микола Ганкевич, Вячеслав Будзиновський і я, — і „старших“ — філіантропів - „хлопоманів“, щось на взір колишніх російських „народників“, до котрих належали: Франко, Павлик, Северин Данилович, Кирило Трильовський, Теофіль Окуневський і ин. Ті обі групи доходили через те, майже все, у справах біжучої політики до цілком інших висновків, а се доводило безустанно до суперечок. Атакуючими були „молоді“, оборонялися „старші“, а властиво два з поміж них: Франко і Павлик, що стало перебували у Львові і через те раз-по-раз стрічалися з „мо-

людими”, що також, як студенти університету, стало перебували у Львові. Але верх мали все „старші” а властиво, знова Павлик і Франко, — вони мали в своїх руках орган партії „Народ” і фонди партії (не великі впрочім), які приходили з Наддніпрянської України від однодумців Драгоманова, який жив тоді в Софії, в Болгарії, і був для „старших” непомильним авторитетом.

„Молодим” розходилося передовсім о рівноправність в редакційнім комітеті „Народу”, а головно о те, щоби їх статті були друковані в „Народі” вповні і без змін, на які раз-по-раз позваляв собі Павлик, як редактор „Народу”, змінюючи, як коли йому се було потрібне, і їх сенс, або їх просто „конфіскував” — відкидав. Се остаточно довело до кризи. Павлик, щоби спекатися „молодих”, які вже йому занадто доскулювали, переїхав (1893 р.) до Коломиї, і там переніс й редакцію „Народа”, а „молоді” вислали до редакції „Народу” „ультіматум”, в якім поставили ряд жадань, від виконання яких зробили залежним їх дальше співробітництво в „Народі”. На те „ультіматум” відповів Франко у листі до Володимира Охримовича, в якім відкинув усі жадання „молодих” і рівночасно зрезигнував з їх співробітництва в „Народі”, з виїмком одного Охримовича, котрого просив, щоби надальше остав при „Народі”. Охримовича цінили Франко і Павлик, а також і Драгоманів, за його цікаву студію над слідами матріярхату серед Бойків в Карпатах (не пригадую собі тепер заголовку сеї студії), а „молоді” особливо шанували і любили Охримовича за його велику серйозність, з якою ставився до кожної роботи, за яку брався, і за його сердечну товариськість.

З тою відповідю Франка скінчилося співробітництво „молодих” у „Народі”. Охримович, розуміється, запросин не прийняв.

*

В тім розгарі суперечок між „молодими” і „старшими” товариські відносини між мною а Франком почали поволи охолоджуватися. Першу нехить

Його до мене я відчув досить скоро. „Молоді“ переперли на редакційнім комітеті „Народу“ (той редакційний комітет був тоді хоч не формально, а фактично езекутивною радикальної партії) ухвалу, видавати при „Народі“, як додаток, соціалістичну - марксівську бібліотеку, якої у той час в українській мові не було. Як першу книжочку вибрано Поля Ляфарга: „Соціалізм науковий а утопійний“, і поручено мені зладити український переклад. Та нещастя хотіло, що зараз перший аркуш сеї книжочки (додаток мав виходити по одному аркушеви друку до кожного числа „Народу“) поліція сконфіскувала, та ще й виявилось, що ся книжочка вже перед тим, в польськїм перекладі, була сконфіскована, про що ніхто з нас не знав, і ніхто не сподівався, щоби сей виклад Ляфарга, дуже спокійно і річево виложений, міг бути сконфіскований, — та, сталося, і редакція „Народу“, крім страти коштів друку сего першого аркушу, мусіла заплатити ще 20 зл. австр. (8 доль.) кари. Се зіритувало Франка і Павлика, і вони почали нам за се докоряти, що ось, забаглося вам марксизму — маєте тепер ваш марксизм... А найбільше скропилося на мені. Тоді й відчув я перший раз нехїть Франка до мене.

На тім першїм аркуші Ляфаргової книжочки і закінчилося видавання при „Народі“ сеї марксівсько-соціалістичної бібліотеки.

*

Недовго після сего прийшло вже до розриву між мною а Франком.

Я був уже тоді свідомим соціалістом - інтернаціоналістом; — і сїв писати „Україну ірреденту“. Друкувати її міг я лише в „Народі“, де інде, не було де. Тому післав я скрипт до Павлика, до Коломиї. Але на разі лише початок — вступ, і не під властивим заголовком а під тимчасовим: „По поводу еміграції.“ Я пішов тут на підступ, — я побоювався, що Павлик, як перечитає відразу цілу „Україну ірреденту“, то не прийме її до друку, і уважав, що ліпше буде вислати покищо лише вступ,

де про українську державу ще нічо не згадується, а лише про еміграцію, — а той вступ Павлик напевно видрукує, — а коли видрукує, то тоді я пішлю йому решту скрипту, під властивим вже заголовком, і тоді не буде вже йому можливе перервати друк, і, хоч - не - хоч, буде мусів довести його до кінця. Та не так вийшло, як я собі комбінував. Павлик видрукував висланий йому початок, але на решту відписав, що її друкувати не може, з виїмком тих ще пару уступів, що відносилися до еміграції, — всеж решта мусить випустити, бо се „фільозофія без фактів“, і не має сенсу. Я відписав на те, що коли він не хоче всього друкувати, то не позволяю вже друкувати і уступи про еміграцію, і зажадав звороту скрипту.

В той саме час серед „молодих“ терпець уже урвався і вони вислали до Павлика і Франка, як редакторів „Народу“, згадане вже висше „ультіма-тум“. А між жаданнями, які вони там поклали, було також і те, щоби „Україна ірредента“ була дальше, до кінця видрукована в „Народі“, без змін і в цілій повноті. Франко у згоді з Павликом відкинув усі жадання, а щодо „України ірреденти“ відписав, що її друкувати не можна, бо се „фільозофія urągającym zdrowemu rozsądkowi“.

Мені прийшлося тепер зрезигнувати з друку „України ірреденти“. Та, я рішився відкликатися ще до „висшої інстанції“, і післав скрипт Драгоманови. Я думав, що Драгоманів, не зражений безпосередно суперечками між „старшими“ і „молодими“, зможе більше спокійно і безсторонно осудити річ і заявиться за тим, щоби „Україну ірреденту“ таки в „Народі“ друкувати. Та я завівся. Драгоманів відписуючи, подав цілий ряд уваг, які всі разом і мали доказувати, що ціла „Україна ірредента“, то один великий нонсенс.*)

*) Про непорозуміння між „старшими“ і „молодими“ і про становище Франка, Павлика і Драгоманова до „України ірреденти“ подаю дещо докладніше в моїм листі до Драгоманова з грудня 1894. р., уміщенім в 3-ім виданню „України ірреденти“, як додаток, на стор. 227—236, і в статті: „Мої спо-

*

Після відповіді Франка, наші давні добрі товариські взаємини, і так за послідні часи сильно підривані, ще дальше проривалися. Коли я й сходився з ним, то сходився вже лише в справах виключно партійних, при чергових партійних нарадах та конгресах. Дві такі важніші стрічі були після IV. конгресу радикальної партії в р. 1895 і на VI. конгресі, в 1897. р.

На IV. конгресі радикальної партії мала бути принята нова програма партії. Проект тої нової програми подав Вячеслав Будзиновський. Знова до сего проекту предложив я конгресови до ухвали загальну частину, як вступ до самої програми, в яким відзначив конечність боротьби—за політичну незалежність українського народу. Вступ сей починався словами: „Стоючи на ґрунті наукового соціалізму і приймаючи усі впливаючі з сего консеквенції на полі економічним, суспільнім і культурнім, уважає українська радикальна партія, що здійснення всіх її ідеалів можливе тільки при повній політичній самостійности українського народу і повнім, необмеженім праві його рішати самому в усіх справах, що його дотикають... і т. д.“

Я мотивував потребу прийняття сего вступу до нової програми. Але, коли скінчив говорити, на салі створилася неспокійна атмосфера, — делегати не знали, що з тим внеском зробити — чи брати його серйозно?... Розвелася дуже млава дискусія, деякі промовці не кінчили навіть своїх промов, проривали в середині, здвигали раменами і сідали.

Я почав побоюватися, що внесок упаде. Уважав, що треба ще раз промовляти, щоби всі сумніви і побоювання усунути, але ждав ще, щоби Франко промовив. Але Франко сидів непорушно при президіяльнім столі і до промови не зголошувався. За те зголосився Павлик. Він заявився проти мого внеску. Борба за політичну незалежність українського народу — говорив він — се справа, про яку Гали-

чини про Драгоманова”, уміщений в 23—24 ч. „Вістника Союзу Визволення України“, у Відні, 1915 р.).

чани рішати не можуть, ту справу можуть рішати лише Наддніпрянці. Тому вносить, щоби запроєктований вступ до програми відкинути, а за те пропонує, щоби конгрес уповажнив ексекутиву партії, щоби вона звернулася до Наддніпрянців (тут, здається, думав Павлик про пару „Драгоманівців“ на Наддніпрянщині, — Драгоманів у той час уже не жив) і спиталася про їх думку і волю, і коли вони порішать, що український нарід має розпочати боротьбу за політичну незалежність, то тоді радикальна партія тому рішенню піддається і тоді буде вже могла прийняти в свою програму постулат політичної незалежності українського народу.

Коли я се почув, мене пірвала лють; я зараз зголосився до промови і з цілою рішучістю запротестував, щоби відмовляти Галичанам права виявляти свої думки, ставити жадання і давати ініціативу в справах, що дотикають загалу українського народу. Кождий українець, деби він не жив, чи в Галичині, чи на Наддніпрянщині, чи на Сибірі, чи хоч би й в Австралії — має на се право! А що до Наддніпрянців, то коли би ми мали ждати, поки вони не піднесуть клича на боротьбу за політичну незалежність українського народу, то будемо ждати на него ціле життя і не діждемося його. І ще раз візвав делегатів конгресу, щоби прийняли запроєктований мною вступ до програми. Свою промову закінчив я малою „погрозою“; я повідомив зібраних, що за тиждень-два появиться в друку „Україна ірредента“ і вона дістанеться до рук українського загалу (про те, що я написав „Україну ірреденту“, знали всі делегати, і також знали, як поставилися до неї Франко і Павлик). І коли той загал довідається, що конгрес радикальної партії відкинув постулат політичної незалежності українського народу, то партія так себе тим зіскандалить, що не буде вже мала що більше показуватися на очи тому загалови.

Отся моя промова зробила вже деяке вражіння на зібраних, — підчас неї далися вже чути тут і там живіші оплески, — видно було, що справа рушилася з мертвої точки, в яку була попала на початку дискусії.

По мені промовив д-р Кирило Трильовський. Він також спротивився тому, щоби за тим, чи мається піднести клич на боротьбу за політичну незалежність України, треба відноситися на Наддніпрянську Україну. Галичани мають на те таке саме право. І заявився за моїм проектом вступу до програми.

Його промова ще більше оживила зібраних — оплески роздавалися ще сильніші.

Та справу остаточно рішив д-р Северин Данилович. Данилович належав до „старших” і уходив між ними за їх теоретика в справах економічних і суспільних, — „читав навіть ‚Капітал’ Маркса“, як мені говорив таємничо Павлик, — і його думка мала вагу у „старших”. І він візвав делегатів, щоби вони здали собі справу з хвилі, яку отсе переживає конгрес, се — історичний момент! Боротьба за політичну незалежність українського народу! — Українська Держава! — Століття України дивляться в сю хвилю на нас і ждуть, що ми скажемо! — Зрозуміймо се! — і покажім себе зрілими!

Загальний аплявс стрівув промову Даниловича. Дальша дискусія показалася зайвою. Рішено лише передати до комісії проект вступу, щоби його скоротити, бо він видався деяким за довгим. Я на се згодився. На комісії скорочено проект на половину. І коли відчитано його на пленум, прийнято його без голосовання серед гучних оплесків і загального одушевлення. Сей вступ, здається мені, задержався ще до тепер в програмі радикальної партії.

*

В той час видавав Франко журнал - місячник „Життя і Слово“. І мені прийшлося післати до редакції рецензійний примірник „України ірреденти“, яка вже була появилася в друку, як б. книжка „Універсальної бібліотеки“, видаваної Денисом Лукіяновичем, — розважав лише, чи післати той примірник поштою, чи може буде ліпше занести його Франкови і при тій нагоді раз уже розвести з ним докладно розмову про проблему української державности. Від часу його листу, за цілих два роки, я не

мав ні разу нагоди з ним про се говорити. І я рішився піти до него, приготований на остру і довгу розмову. Але вийшло інакше. Коли я прийшов до нього, стрінула мене його дружина, Ольга, здивованим окликом: „Аа, Бачинський! — То ви?! — Я читала вашу „Україну ірреденту“ — таж то книжка, що появляється раз на сто літ!“ — Приемно вражений таким компліментом, привитався я з нею і з Франком — і давно - давно не було між мною і Франком і його дружиною такої щирої і доброї розмови, як тоді.

Франко написав відтак довгу статтю в „Життю і Слові“ під заголовком: „Україна ірредента“, і там уже цілком інакше, як перед двома роками, оцінив її*).

Але те поєднання довго не трівало. Минув ледви рік і на черговім конгресі радикальної партії прийшло до цілковитого розриву між нами. Пішло ізза д-ра Теофіля Окуневського. Окуневський уже від довгого часу спричинював своєю політичною поведінкою, як радикальний посол до галицького сойму, невдоволення в партії, головно серед „молодих“. Його політична поведінка і в соймі і поза соймом нічим не виказувала його як посла радикальної партії, навпаки — цілим своїм поведенням виявляв він себе як би був послом народовецької партії. „Молюді“ часто задля сего обурювалися, але „старші“ все його боронили.

Мені вкінці не стало терпцю, і я на VI. конгресі радикальної партії поставив внесок на виключення Окуневського з партії. — На сей внесок вчинився в салі шум. Всі по просто злякалися: мати одного посла в соймі — тай того вирікатися! — Але всі чули і знали се, що Окуневський як радикальний посол богато супроти партії провинився. Щож зробити? — Найкрасше булоби, щоби я свій внесок цофнув, і до мене почали звертатися, один і другий з делегатів, щоби я се зробив. Але я відмовив і жадав переведення дискусії і голосовання. На кінець порішено не переводити дискусії над внеском

*) „Життя і Слово“, т. V. Львів, 1896.

на пленум конгресу, „щоби не вийшов скандал“, лише віддати справу до порішення окремії комісії, і та мала прийти зі своїм внеском на пленум. Всі були певні, що комісія відкине внесок і в той спосіб оминеться „скандалу“.

На комісії, яка фактично представляла пленум, бо майже що не всі делегати прийшли прислухатися дискусії, всі бесідники боронили Окуневського, хоч при тім і вказували на його політичні промахи. Та найсильніше станув в обороні Окуневського Франко, при тім з великим подразненням накинувся на мене, закидуючи мені легкодушність, брак почуття відповідальности, недоцінювання праці людей і т. п. — звичайні фрази, коли нема річевих аргументів для оборони. „І хто се робить? — кликнув в найбільшій подразненню — Бачинський! — що ще в штанцятах ходив, як д-р Теофіль Окуневський був уже заслуженим українським патріотом!“ (Ту Франко о стільки пересадив, що д-р Окуневський ледви чи на яких десять літ старший від мене). В кінці комісія всіми голосами відкинула мій внесок і на пленум конгресу запропонувала перейти над внеском до „дневного порядку“, що конгрес всіма голосами, без дискусії, й рішив. І так оминено „скандал.“

Після сего я небачив рації оставати дальше в партії, і виступив з неї. Знова Франко, в дару місяців після конгресу, поставив на езекутиві партії, вже від себе, внесок на виключення Окуневського з партії. І езекутива се рішила.

Мое виступлення з радикальної партії припало саме в пору. Радикальна партія за своїх 8 літ існування виконала була вже ту ролю, яка припала була її в хвилі її засновання — серед тодішних суспільних і політичних відносин: зрушила селянство, зевропеїзувала мозки молодой інтелігенції і виховала гурт молодих соціялістів, що могли приступити до засновання української соціяль - демократичної партії. Виступили з партії і решта „молодих“. Ще в 1894. р. усунувся з партії Микола Ганкевич і станув одинцем-соціялістом, пробуючи створити соціялістичну партію, що однак не вдалося,

— на 1-ім числі „Робітнук-а“ й скінчилося. Для партії соціалістичної ще не прийшла була пора. А другі з „молодих“ пересунулися за той час на право, і в 1898. р. приступили до підготовки нової партії: „національно - демократичної“, задля чого й оснували свій орган „Будучність“, — і ту партію й заснували в 1899. р., перетягаючи до неї давних народовців. Давна „народовська партія“ перестала існувати. Перейшов до тої нової партії й Франко.

Сей процес і розлом в радикальній партії, заснування соціал - демократичної партії і національ - демократичної, було цілком природне, і я заповів був ще в 1893. р. в кінцевім уступі „Україні ірреденти“, що се станеться, — і в другім виданню „Україні ірреденти“ (1900 р.) я сей кінцевий уступ о стільки змінив, що сконстатував, що се вже сталося.

*

Після VI. конгресу радикальної партії мої товариські взаємини з Франком цілком уже урвалися. Як сходився коли з ним, то хиба нераз вечерами в гостині у проф. Грушевського, але там стрічалися ми вже як чужі люде.

Через Франка прийшлося мені зірвати товариські взаємини і з Грушевським, що також відбилося відтак на „історії“ того, як я видавав „Українську еміграцію“. Яюсь, чи в 1903 чи 1904 р. помістив був Франко в „Літературно - науковім Вістнику“ статтю про Павлика, та таку зідливу і несправедливу, що я ніяк не міг зрозуміти, як се могло статися, — одно те, що якраз Франко, найблизший його приятель і довголітний товариш долі і недолі, її написав, а друге, що Грушевський допустив до сего, що стаття могла бути в „Літературно-науковім Вістнику“ поміщена. І я пішов до проф. Грушевського спитати, що то все має означати? І розвелася між нами розмова, довга і дуже остра, яка й скінчилася розривом наших товариських взаємин. Ся розмова до приемностей не належала, бо хоч і як розходився я ідеологічно з проф. Грушевським, всеж таки умів цінити ті вартости, які він

дав українській науці, — але, з другої сторони, сю неприємність зрівноважило вдоволення, що, коли Павлика, через тільки літ мого противника, усі покинули, навіть його найблизший приятель, я один станув у його обороні. Бо що й незакидуватиби Павликови, то понад усі закиди стоїть одна велика його заслуга, що при його дивній підлягlosti одній особі — Драгоманову, уможливив Драгоманови „прорубати вікно Галичанам до Європи“; він переніс Драгоманова на своїх плечах до Галичини, і носився з ним по усім - усюдам, раз - по - раз скликуючи людей послухати, що каже Драгоманів. Правда, через се вікно різні люде різно бачили ту Європу, але — всеж таки вже раз подивилися на неї. І коли Драгоманови вдалося справити туди очи Галичан, то заслуга у тім якраз Павлика.

III.

На такім тлі відносин між мною а Франком і Грушевським передав я до виділу Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові письмо з пропозицією, чи проською на уділення мені підмоги для студій над життям української еміграції в півн. Америці. Хоч ті відносини між нами були дуже напружені, то я тим не зражувався, бо не припускав, щоби в справі, яка мала характер не приватний а публичний, особисті симпатії чи антипатії могли бути бути для Франка і Грушевського рішаючими. Та не так сталося, — на внесок Франка виділ Товариства відмовив підмоги.

Мої пляни щодо студій над українською еміграцією почали розвіватися. Я не бачив можливости звідки мігби поза Товариством ім. Шевченка добути на підмогу для тих студій марних 600 корон. І я почав поволи погоджуватися з тим, що з моїх плянів нічо не вийде.

Але раз якось стрічаю на улиці мого доброго, давного знайомого, мого бувшого гімназійного учителя Петра Огоновського. Давно ми вже не бачилися. То так, звитавшись, і почали балачку. Огоновський розпитував мене, що порабляю, що задумую робити, — і у тій розмові згадав я йо-

му про мій плян, щодо української еміграції; але при тім і нагадав собі, що той Огоновський є головою Товариства „Просвіта“. І тут-же мені прийшло на думку, чи не звернутисьби до виділу Товариства „Просвіта“ з тою пропозицією, з якою був звернувся до виділу Товариства ім. Шевченка. Так я зараз і спитав Огоновського, що він думає про се. Огоновський відповів, що се неможливе; „Просвіта“ на такі справи не має фондів, а щодо того, що я готов по повероті з Америки віддати рукопис Тов. „Просвіта“, щоби вона своїм накладом видала його книжкою і з розпродажі книжки стягнула собі виданих для мене 600 корон, — він відповів, що „Просвіта“ може видавати лише малі популярні книжочки — на те лише вона й має гроші, а коли піднялася видруковати мій рукопис, то наклад мігби тільки коштувати, що, з огляду на слабкий книжковий ринок в Галичині, не тільки 600 корон, але й кошти самого накладу не звернулибися, і „Просвіта“ лишилабися зі стратою пару тисяч корон. Тоді запропонував я Огоновському, щоби виділ „Просвіти“ купив у мене популярну брошуру, зглядно дві, про життя українських емігрантів в півн. Америці, одну брошуру — про життя українських емігрантів в Зєдинених Державах, а другу — про життя українських емігрантів в Канаді. Ся пропозиція видалася Огоновському далеко більше підходячою для „Просвіти“, і він, по хвильці надуми, сказав, щоби я прислав до виділу „Просвіти“ письмо з повисшою пропозицією, а він думає, що справа не така цілком безвиглядна. І я післав до виділу „Просвіти“ письмо, і по пару днях дістав повідомлення, що виділ „Просвіти“ рішив закупити у мене популярну брошуру про життя української еміграції в півн. Америці за ціну 600 корон, і ту квоту я можу зараз з каси „Просвіти“ дістати.

І так виїхав я до Америки. Улекшило мені подорож до Америки ще й те, що від пароплавної компанії „Норддайтшер Льюйд“ дістав безплатно переїзд з Бремен до Нью - Йорку і назад, а при тім ще й письмо до капітана пароплаву з порученням, щоби він ішов мені у всім на руку і дав мені можливість

познайомитися з усіма уладженнями на пароплаві і дозволив кожній хвилі заходити до „Цвішендек-у“, де були розміщені емігранти, щоби я міг пригланути-ся їх життю в часі їх переправи через море. Та не лише в Європі віднеслися до мене чужі люде краще як виділ Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові, але і в Америці, бо коли по році побуту мого в Зєдинених Державах вибирався я на дальші роз-сліди над життям українських емігрантів в Канаді, то усі канадійські залізничі компанії дали мені вільний, безплатний переїзд їхніми лініями по цілій Канаді — від Атлантицького побережа аж по побереже Спокійного океану — без найменших за се зобовязань супроти них.

*

Мої студії над українською еміграцією в Зєдинених Державах Америки і в Канаді протяглися на півтора року, — в грудні 1906. р. я вернув до Львова.

Тепер прийшлося мені шукати за накладцем книжки, і то таким, який вже тепер з тої пайки до-ходу, яка малаби припасти для мене з розпродажі книжки, виплачувавби мені що місяця якусь означену квоту — через рік, який - то час я уважав потрібним до написання обох томів, оден — про українську еміграцію в Зєдинених Державах Америки, і другий — про українську еміграцію в Канаді. Такого накладця я знайти не міг. До Товариства „Просвіта“ за сим не звертався, бо знав, що для „Просвіти“ се було неможливе, умовився лише з головою Товариства „Просвіта“ Огоновським, що виділ підожде на популярні книжочки про еміграцію до часу, поки не появиться в друку сама студія, інакше, колиби я вже перед тим написав ті брошури і „Просвіта“ їх видала, то для видання самої студії вже напевно ніякого накладця не найду, бо всі, що інтересуються еміграцією, вдоволилися тими брошурами і самої книжки вже не купувалиби. Огоновський зрозумів се дуже добре і від разу згодився підждати на брошури доки не вийде книжка.

І я розглядався за накладцем. Та, не найшов.

І знова нелишалось нічо иншого, як ще раз звернутися до виділу Тов. ім. Шевченка. Я виложив справу референтови друкарні, членови виділу д-рови Денисови Лукіяновичеви, і він згодився виложити в моім імени справу перед виділом. Та за пару днів повідомив мене Лукіянович, що виділ не може прийняти моєї пропозиції, бо саме тоді ладився видавати накладом Товариства „Зоологію” І. Верхратського, з ілюстраціями, а се мало коштувати до яких 10.000 корон. За те, сказав, по році, коли я буду вже мав скрипт готовий, виділ готов взяти справу накладу під розвагу і купити у мене скрипт.

Мене пасія брала; але подумав собі: ну, щож — нехай уже й так, якось перепхаю сей рік, — не лишається нічо иншого, як брати позички по касах позичкових, а по році, як виділ Товариства ім. Шевченка купить у мене скрипт, я все те послпачу і буду міг виїхати на дальші студії над українською еміграцією, — в дальшій черзі, після пляну, до південної Америки: Бразилії і Аргентини. І взявся до роботи.

По році я був зі своєю роботою готов. Скрипт був не малий — були се два томи: І-ий, про еміграцію в Зединених Державах Америки, і II-ий, про еміграцію в Канаді, разом на яких 50 аркушів друку. І з тим скриптом вибрався я до проф. Грушевського, як до голови Товариства ім. Шевченка. Я розтолкував йому коротко справу: розповів загально зміст скрипту, про те, як уложив зібраний матеріял і до яких виводів доходжу, і запропонував виділови Товариства ім. Шевченка, щоби сей скрипт у мене купив. Грушевський взяв скрипт до рук і почав його важити, і каже: „Шкода, щоби тільки записаного паперу пішло на марно“... А мені так і мигнуло через голову: отже, шкода записаного паперу, а не шкода вложеної праці... І чекаю, що він дальше скаже. Та Грушевський нічого більше не говорив, лише звернув мені скрипт. Я кажу тоді: „Ви затримайте, пане професоре, скрипт на пару днів, перегляньте його і відтак виложіть справу на виділі Товариства“. Але Грушевський відповів мені на се, що

скрипту не потребує, він і без скрипту виложить справу на виділі. І за пару днів дістав я таке письмо (думаю, що наводжу його ту дослівно, хоч з пам'яті): „Високоповажаний Добродію! — Виділ Наукового Товариства ім. Шевченка займався на засіданню дня... справою накладу Вашої книжки „Українська еміграція“ і рішив не прийняти її на свій наклад, бо вона не може мати наукового характеру. З поважанням — В. Гнатюк, секретар.“

Виділ Товариства ім. Шевченка рішив се, хоч ні оден з членів виділу не прочитав ні одної стрічки книжки.

IV.

По одержанню висше наведеного письма, я зложив скрипт до шафи, і почав наново, по кількалітній перерві, відбувати адвокатську практику, як кандидат адвокатський. І так минув рік і другий і третій. Але я попри адвокатську практику дальше розглядався за накладцями і переписувався з емігрантами в Америці, переглядав американські - українські часописи, і все доповнював скрипт новішими подіями в життю української еміграції, що важнішими, що заслугували на те, щоби були відзначені.

Аж от, раз якось, довідаюся, що редактор книжочок Товариства „Просвіта“, Юліян Балицький, заінтересувався моєю книжкою і радби переглянути скрипт, а тому, що міг добути кредит в друкарні Товариства ім. Шевченка, готов був навіть взяти на себе наклад книжки.

Я познайомився з Балицьким, дав йому скрипт. і за який тиждень-два дістав від него вістку, що він готов разом з Іваном Гарасевичом, учителем учительського семинаря у Львові і членом виділу „Сільського Господаря“, взяти на себе кошта накладу моєї книжки, і просить, щоби зійтися з нами, щоби в трійку уложити умову о наклад. Умову ми скоро уложили, списали і підписали, — я передав їм скрипт, фотографії для зладження клішів до ілюстрацій і карти українського поселення в півн. Америці, зладжені мною. Головні точки умови були такі (подаю їх ту для дальшого зрозуміння „історії“

того, як я видавав „Українську еміграцію“): Балицький, Гарасевич і я творимо Видавничу Спілку для видання „Української еміграції“, I-ого і II-ого томів. Я даю скрипт, а оба накладці фінансують видавництво: мають подбати про видрукування обох томів, про оправлення їх і про передачу їх книгарням до розпродажі. Адміністрацію і рахунки видавництва веде Балицький, він і має з хвилею, як I-ий том буде відданий книгарням до розпродажі, скласти перед мною і Гарасевичом що три місяці рахунки, і коли кошта накладу звернуться, половина чистого доходу припадає мені, як авторови книжки, а друга половина їм обоім, по рівній частині, то є по 1/4 для кожного. Крім того я мав дістати ще окремо по 25 примірників одного і другого тому, безплатно, як авторські примірники. Оба томи мали бути друковані по 3000 примірників.

*

Коли два перші аркуші були видруковані, зажадала управа друкарні від накладців уплати першої рати, — здається мені 1000 корон. Тої квоти накладці не мали. Тоді сказав я їм, що пішлю оба готові аркуші до Америки, до виділу Товариства „Просвіта“, яке тоді засновано при „Українським Народнім Союзі“, і запропоную, щоби виділ, вже тепер, закупив 500 примірників I-ого тому, по ціні 6 корон за примірник. — По якимсь часі дістав я відповідь, що виділ „Просвіти“ пропозицію приймає, але лише на стільки, що готов купити не 500 примірників, а лише 300, і не по 6 корон, а по 3 корони. Коли накладці перечитали сей лист, сплеснули в долоні, так чулися заведені в своїх сподіваннях, — вони сподівалися зразу, що виділ „Просвіти“ перейме на себе взагалі всі кошти, цілого накладу, — сеж книжка, що займається як-раз життям сеї американської еміграції,—та я їм відразу, ще при перших розмовах, толкував, що се виключене,—укр. еміграція, чивластиво провідники еміграції, се спеціальна порода людей, які на свій спесіб думають, не як нор-

мальні люди.*) Але, що було робити? — Треба було згодитися і на таку постанову виділу, і я відписав, що накладці на се годяться, і нехай виділ присилає гроші Балицькому.

*

I-ий том був уже готовий і друкарня зажадала других 1000 корон. Та накладці знова їх не мали. Тоді пішов я до д-ра Володимира Охримовича, тодішнього директора кредитового відділу „Дністра”; виложив йому справу і попросив його, щоби він поручив Касі „Дністра“ виплатити мені на вексель 1000 кор. Охримович розважив хвильку, і згодився, заявляючи, що робить се виключно з особливого довіря до мене, і поручив касі виплатити на мій вексель 1000 к. Ті 1000 к. я передав Балицькому, він зложив їх в друкарні і друкарня видала цілий наклад (3000 прим.) I-ого тому (в 31 аркушів друку) накладцям, які й передали його переплетні Товариства „Провсвіта” до оправи. Книжка мала заголовок: Українська еміграція. Том I, Українська імміграція в Зєдинених Державах Америки.

Та саме в той час, липень-серпень 1914. р., ви-

*) Ще в часі мого побуту в Америці я розпитував і шукав між тамошними емігрантами за можливістю добути гроші на наклад книжки. Та готових на се ні людей, ні емігрантських українських інституцій не найшов. Але для характеристики ментальности тамошних міродайних людей згадаю от що: в розмовах про видання моєї книжки, визначні провідники еміграції цілком серіозно пропонували мені, щоби я написав листи до всіх українських „бізнесменів”, головно шинкарів, щоби вони прислали мені свої фотографії з біографіями, а я поміщу їх у своїй книжці, а за те мають прислати мені — відповідно до фінансової „могутности” бизнесмена — 20, 30 або 50 доларів. В той спосіб, толкували мені, я зможу зібрати стільки грошей, що оплачу не тільки всі кошта мого побуту в Америці і кошта друку книжки, але лишиться ще значна надвишка для мене. Се називали вони: „американський” спосіб трактовання справи, не добачуючи в тім як-раз карикатури американізму.

бухла світова війна. Загальна метушня. Мобілізація. — І переплетня вспіла оправити лише 500 примірників, яких 500, лише зішити, а решту, 2000 примірників, прийшлося оставити в магазині, аж до укінчення війни, яка, як тоді приймалося, мала закінчитися за яких три-чотири місяців. До того часу відложено й друк II-го тому „Української еміграції” — „Української імміграції в Канаді”.

З оправлених 500 примірників вислано зараз 300 до Нью-Йорку, до Товариства „Просвіта”, згл. до „Українського Народнього Союзу”, що їх „Просвіта” була вже закупила; яких 20 примірників розіслано до часописей, як рецензійні примірники, 25 примірників дістав я, як авторські примірники, а решта віддано до розпродажі книгарні Товариства ім. Шевченка у Львові. Другі 500 примірників, зішиті і 2000 примірників, цілком ще не зложені, остали в переплетні.

*

Російськ: війська підступали вже під Львів, і я виїхав в Карпати, а по пару місяцях, як побачив, що війна затягається на довше, а російські війська заняли вже цілу східну Галичину, поїхав до Відня. Знова Балицький і Гарисевич остали у Львові, і їх російська політична команда відправила, разом з іншими політичними полоненими, на Сибір.

Війна тривала чотири роки, і за той час і мене покликано до війська. — За „Українську еміграцію” не було вже кому дбати. Але за той час Володимир Дорошенко, який з початком війни перебував у Відні при „Союзі визволення України”, повернувшись, після звільнення Львова від російської окупації, назад до Львова, — тож я попросив його, щоби він занявся „Українською еміграцією”. Про те, щоби решту 2500 примірників оправити, не було вже — при тодішній великій дорожнечі — що й думати, се надто дорого булоби коштувало, — то я рішив ту решту лише зброшурувати, і просив Дорошенка, щоби він про се подбав, і ще, щоби замовив у друкарні титулову окладинку до брошурованих примірників. Дорошенко се зробив; заплатив в друкарні, що належалося, і се я йому відтак вернув. А ще перед тим, сплатив я в „Дністрі” 1000 корон, які був позичив

на вексель, щоби викупити книжку з друкарні. (По-даю ту ті подробиці тому, бо се також потрібне до дальшого зрозуміння „історії” того, як я видавав „Українську емірацію“).

Війна скінчилася, і я вибирався до Львова; звідтам думав поїхати до Київа. Тимчасом Львів заняли вже були польські війська, так я рішився їхати впрост до Київа. По дорозі, в січні 1919. р., спинився в Станиславові, і саме у той час, як я там приїхав, надїхала з Київа до Станиславова Надзвичайна дипломатична місія У. Н. Р. до Вашингтону, і мене повідомлено, що з місії питають за мною, бо Директорія У. Н. Р. призначила і мене до тої місії. Та, для мене було важніше бути на Україні, Америку я і так вже знав „наскрізь”, і я відмовив.*) Але, в кінці, стало на тім, що я вимовив собі два тижні часу, щоби рішитися; до Київа наближалися большевицькі війська і було цілком можливе, що я і до Київа не зможу дістатися. І на той случай я обіцяв місії, що поверну до неї, і здожену її або у Відні, або в Берліні. Большевики не довго після сего заняли Київ, то я й відїхав до Відня і там застав місію. І поїхав з нею до Америки.

*) В часі війни призначила була мене воєнна команда до військової служби в угорськїм місті Мішкольц. Се була одна з місцевостей, куди призначували до воєнної служби „непевних“ резервових офіцерів — Чехів і Румунів. Призначували там також і деяких Німців, Чехів і Румунів „певних“, та про се знали „непевні”, і тихо сиділи. З Українців був зразу лише я один, а відтак призначено ще туди старшого штабового лікаря д-ра Михайла Коса з Перемишля. Після Берестейського договору вїзвала воєнна команда офіцерів, що знали українську мову, або хочби яку иншу славянську мову, щоби зголосувалися до служби при австрійськїм війську на Україні. Зголосилося багато „славянських братів”. Зголосився і я. Та хоч як старався, до служби на Україну мене не пустили, і я до кінця війни оставав у Мішкольці. Тим живїйше було у мене бажання, зараз після війни поїхати на Україну.

Коли ми прибули до Нью-Йорку, стрінувся я з редактором „Свободи” Богданом Лотоцьким, і в розмові з ним спитав, між иншим, як приняла українська еміграція мою книжку: чи розійшлася, й що писали про неї часописи? Лотоцький якось замнявся, не хотів дати просто відповідь, але коли я на него напер, нехай каже, що є, він розповів мені таку „історію”: Як пака з книжками прийшла, голова „Українського Народного Союзу” Капітула взяв один примірник до прочитання, і на однім із чергових засідань виділу Союзу заявив, що книжку продавати не можна. Коли виділові спитали - чому? він відповів, що тому, бо книжка зле написана. Другі члени виділу, що також переглядали книжку, заперечили тому, і запитали його, які хиби бачить він у книжці? На те відповів Капітула, що не може позволити на продажу книжки тому, бо в книжці нема про него згадки. Але, остаточно, він готов згодитися на продажу книжки, тільки під умовою, що виділ видрукує окремо біографію Капітули, яку він отсе й зладив, і ту його автобіографію залучить до кожного примірника. Виділові на се не хотіли згодитися. Тоді Капітула заборонив продавати книжку, казав паку з книжками зложити в магазині, і ті книжки лежать до тепер в магазині „Союзу”.

V.

В липні 1921. р. вернув я з Америки до Європи і в Берліні зайшов до посольства У. Н. Р., попросити посла д-ра Романа Смаль-Стоцького, щоби він вистарався для мене візо до Польщі. Я хотів бачитися з Петлюрою і передати мое урядовання, як голови дипломатичної місії у Вашингтоні, Урядови У. Н. Р., що тоді перебував у Тарнові; крім того хотів відвідати мою родину у Львові, і поладнати на кінець вже раз справу з „Українською еміграцією”, з її брошурованням і віддачою її до розпродажі. Та Стоцький відмовився подбати для мене за польське візо. Сказав, що тепер після рижського договору, Польща не узнає вже паспортів У. Н. Р., і тому, коли я хочу їхати до Тарнова і Львова, то мушу взяти польський пас. Але я польського пасу

взяти не міг, — Східна Галичина правно не належала до Польщі, була лише в польській мілітарній окупації, і через те, я й не був горожанином Польщі, отже і не міг брати польського пасу. Стоцький сам се добре знав, та, як я тоді зауважав, йому чомусь-то дуже залежало на тім, щоби я не бачився з Петлюрою і не зійшовся з Урядом У. Н. Р. у Тарнові.

Я відїхав до Відня; однак по пару місяцях вернув знова до Берліна, і довідався, що приїхав там також Микола Василько. Василько був у той час щось якби інспектором посольств У. Н. Р. в Європі, і приїхав саме до Берліна, щоби там на стало осісти і звідам відбувати, коли се булоби потреба, свої інспекторські подорожі до Праги, Відня, Берна і т. д. Я зайшов до него, і при балачці згадав про моє бажання дістати візо до Польщі, що однак, як се пояснив був мені Стоцький, мало бути неможливе. Василько здивувався, коли се почув, — „навпаки, сказав, нічо лекшого, як дістати для вас таке візо, а властиво спеціальну перепустку до Польщі. У нас кожний, коли нам се потреба, дістає таку перепустку.“ І урочистим голосом додав: „Як я є Василько, так кажу вам, пане товаришу, що до тижня будете мати візо; прошу прийти за тиждень — візо буде на вас чекати.“

За тиждень я прийшов до посольської канцелярії і спитав за візом. Та там того віза для мене не було. Я сказав, що хочу бачитися з послом Васильком. Показалося однак, що Василька у той час в посольстві не було. Тоді спитав я за д-ром Стоцьким. Мені відповіли, що його також нема. Я питаю тоді, коли він верне? — Мені відповідають, що його взагалі нема в Берліні.

— Деж він? — питаю.

— Поїхав до Варшави.

— Коли?

— Вчора.

— І не лишив для мене віза?

— Ні.

— І нічо навіть не казав мені переказати?

— Ні.

Мені стало ясно, що в Берліні віза до Польщі

не дістану. І я знова вернув до Відня. Але і ту, коли звернувся до посла Сидоренка, щоби вистарався для мене візо до Польщі, він мені відповів: „Мусите, пане товаришу, взяти польський пас.” Але і він знав, що я польського пасу взяти не могу.

*

В лютім 1923. р., дістав я від адвоката д-ра Льва Ганкевича зі Львова лист, в яким він мене повідомив, що д-р Іван Брик, тодішний голова Товариства „Просвіта” у Львові, зажадав від матери Юліяна Балицького (одного з накладців „Української еміграції“), який помер на Сибірі, щоби вона (як спадкоємниця по її сині) забрала з переплетні Товариства „Просвіта” решта накладу, 2000 примірників — неоправлених „Української еміграції”, бо переплетня потребує місця в магазині. Отже пі Балицька звертається через него, Ганкевича, до мене з пропозицією, щоби я ті 2000 примірників у неї купив.

Коли я сей лист перечитав — здвигнув раменами, але зараз таки і відписав: подав точки моєї умови з Балицьким і Гарасевичом о наклад, зобов'язання їх що до накладу, а то, перше, що вони мали фінансувати весь наклад і віддати його до розпродажі, а се вони не зробили; дальше згадав про всі фінансові вклади, про які я мусів старатися і їх сплатити (в „Дністрі” 1000 кор.), а книжка ще тепер лежить в переплетні; в кінци згадав, що не лише один Балицький є власником накладу, але і я і Гарасевич, і коли вони своїх зобов'язань не додержали, то ціла умова з ними муситься уважати як неіснуюча і властителем накладу остаю лише я один, як автор книжки і як той, що її фінансував. Але, шануючи память обох їх, померших,* і з вдячності, що за їх старанням можливо було взагалі розпочати друк книжки, я є готов і зобов'язуюся сплатити

---

*) Тоді була прийшла вістка, що оба вони померли на заслання в Сибірі. Тепер однак якраз довідуся, що помер лише Балицький, а Гарасевич жие і має перебувати в Харкові.

спадкоємцям їх обох, отже не лише одній Балицькій але й спадкоємцям Гарасевича, припадаючі на них після умови о наклад частки з чистого доходу. — На кінець просив Ганкевича, як мого давнього товариша, щоби подбав про зброшуровання решти накладу книжки і прислав мені рахунок. — На сей лист я не дістав відповіді.

*

В осени того року я переїхав до Берліна і, коли не одержав відповіді від Ганкевича, звернувся вже до Володимира Дорошенка і його попросив, щоби занявся доведенням до кінця зброшуровання „Української еміграції”. При тім повідомив його про претенсії Балицької і подав йому — як у листі до Ганкевича — головні точки моєї умови з Балицьким і Гарасевичом. На се дістав я відповідь, що брощурованням книжки з мого поручення він зайнятися не може, бо коли він звернувся в тій справі до управителя переплетні Д. Хомяка, той відповів йому, що я не маю ніякого права до книжки, бо книжка є власністю Балицької, як спадкоємниці по Юліяну Балицьким, накладцеві книжки; тому лише Балицька має право розпоряджати книжкою. Моїх поручень, переказаних йому через Дорошенка, він не приймає, хіба, що на се згодиться Балицька.

По тих невдачах я побачив, що не лишається мені нічо иншого, як поїхати до Львова і самому на місці справу вяснити і довести до кінця, — тим більше, що й списана умова о наклад книжки між мною а Балицьким і Гарасевичом була також у Львові, між моїми паперами, і я її потребував на случай, колиби був змушений віддати справу до суду. Вїїзд до Львова був уже о стільки для мене можливий, що після березневого рішення Ради амбасадорів, з 1923 р., Східна Галичина признана зістала вже й правно Польщі, і я, чи хотів, чи нехотів, став горожанином Польщі, отже, коли хотів поїхати до Львова — мусів уже взяти польський пас. І я на се рішився.

Та саме в той час, коли я заходився коло того, щоби добути документи для отримання польського

пасу, почався у Львові процес проти полк. Мельника з Української Військової Організації о держ. зраду, і мене повідомлено, що польська дефензива (ДОГ) переслала до судової розправи свій доклад про УВО, в котрім, між иншим, подала, що я фінансую УВО. Хоч як се було смішне, — між иншим ДОГ подало як „вірну” інформацію і те, що співробітником през. д-ра Е. Петрушевича був д-р Михайло Левицький — замість Лозинський! — то я побачив, що коляби поїхав у той час до Львова, то хиба не на те, щоби побачитися з моєю ріднею і видобути вже раз з переплетні „Українську еміграцію”, а на те, щоби пересидіти з кілька місяців в слідчій арешті, поки не виявивбися цілий абсурд обвинування.

Так іще раз спробував я поладнати справу з переплетнею листовно. Тим разом на мого посередника вибрав я мого давного партійного товариша Порфира Буняка. Я уважав, що йому, що у той час був управителем друкарні „Діла”, і тому цілий день перебував у тім самім будинку, в котрім міститься переплетня „Просвіти”, вже цілком не тяжко буде повести пересправи з управою переплетні і я на кінець таки зможу добути з відти книжку. Та і з того нічо не вийшло. Буняк довший час не відписував, а коли я, вже знетерпеливлений, ще раз написав до него, він відповів коротко, що справи „не спускає з ока”. І на тім скінчилося.

І я махнув на все рукою.

VI.

Та от, сего р., в квітні, (1929), я поїхав до Львова. Десять літ минуло від послідного разу, як я там був. Богато назбиралося справ, які я бажав вияснити собі на місци, — хоч головно бажав побачитися з моім батьком, 85 літним старцем. Розуміється, що й справу з „Українською еміграцією” думав довести до кінця.

Та яке було моє счудовання, коли я прийшов до переплетні „Просвіти” і почув від управителя Д. Хомяка, що книжки — вже нема.

— Деж е? — питаю.

— Виділ „Просвіти” казав віддати пані Балицькій всі незброшуровані примірники „Української еміграції” і вона продала їх жидови на макулятуру.

— Що?! — на макулятуру? — 2 тисячі примірників на макулятуру? — Якже се?!

— Ну, там вже не було цілих 2 тисячі примірників. За той час треба було пару разів переносити їх з переплетні до магазину, а там з одного місця на друге, то багато аркушів поницилося, а через те й багато примірників здекомплетувалося.

— А чомуж ви не казали зараз оправити книжки, ще як я писав про те з Відня і Берліна, а що вам переказували Ганкевич, Дорошенко і Буняк?

— Я ваших поручень не міг приймати, бо Балицький, як передавав ще перед війною книжку до оправи, то казав, що книжки мається лише йому видавати, а вам, як авторови, лише 25 примірників.

— Алеж він се казав як адміністратор видавництва, а не як властитель книжки.

— Я розумів се так, що він вам усе заплатив, що після умови вам належалось, і що він є властителем книжки. А що він помер, то книжка перейшла на власність його мами, пані Балицької.

— Алеж Балицька не має до книжки жадного права, і вам толкували се і Ганкевич і Дорошенко і Буняк. А впрочім, чомуж ви лише одну Балицьку бачили? — Таже суть ще спадкоємці по Гарасевичу?

— Я контракту не читав.

— Алеж для сего не треба читати контракту, бо на книжці видруковані як накладці, не один лише Балицький, але і Гарасевич.

— Я зробив лише те, що казав мені зробити виділ „Просвіти”.

По сій розмові я пішов до Товариства „Просвіта”, і там застав голову Товариства сенатора Галушинського. Коли я його спитав, на якій правній основі зарядив виділ „Просвіти” видачу з переплетні незброшурованих примірників „Української еміграції” Балицькій, Галушинський змішався, і, по хвилі надуми, сказав:

— На се — на се мусіла бути якась правна підстава —

— Ніякої правної підстави не було, — відповів я.

— Алеж се неможливо — мусіла бути! — і покликав секретара „Просвіти” Магальяса.

— Яка була, спитав його, правна підстава, що виділ „Просвіти” казав видати з переплетні „Українську еміграцію” пані Балицькій?

Секретар Магальяс відповів, що він сего не знає, але знає, що таку ухвалу виділ видав.

Тоді казав Галушинський покликати управителя переплетні Хомяка і його спитав, яка була правна підстава ухвали виділу. Але Хомяк також відповів, що сего не знає, — а видав Балицькій неоправлені книжки, бо так виділ рішив.

Галушинський зіритований і збентежений почав ходити по кімнаті і вимахувати руками —

— Алеж на се мусіла бути якась правна підстава! — говорив подразнено, — Мусіла бути! — Як-жеж то! — Балицька раз-враз налазила до мене, аж мені на нерви йшла, і казала, щоби видати її „Українську еміграцію”, — та я її все відмовляв! — Ну, якжеж-то? — Та коли виділ рішив видати її книжки, то на се мусіла бути якась правна підстава! — Якаж се? — Ну, не знаю — не знаю! — ну, не знаю —

Я віддав справу до суду.

По видачі усіх незброшурованих примірників „Української еміграції” Балицькій, лишилося в переплетні около 250 примірників, в часті опракованих, в часті зброшурованих ще перед війною, і ті переплетня продала книгарні Товариства ім. Шевченка, як казав управитель переплетні — „за-безцін”. „Чомуж за-безцін”? — спитав я. „Управа книгарні казала, що книжка вже перестаріла, то її ніхто не купить.” Та тут і насувається питання: Коли ніхто книжки не купить, то пощо книгарня її купувала? — Крім тих 250 примірників, удалось іще добути від гандляра, котрому продала Балицька на макулятуру даровані їй виділом „Просвіти” 2000 примірників (60.000 аркушів) — щось около

120 примірників. А се сталося в той спосіб: Коли Балицька продала даровані їй примірники книжки гандляреви, довідався про се директор „Товариства опіки над українськими емігрантами” у Львові д-р В. Константинович, і він, відшукавши того гандляра, запропонував йому, щоби той відпродав йому ті примірники, що ще у него лишилися. Гандляр на се згодився, — але багато тих примірників уже не нашлося, — з оставших аркушів удалося скомплетувати щось около 120 примірників. І ті 120 примірників купив Константинович для Еміграційного Товариства. Я просив його, щоби він частину з того розіслав до українських публичних бібліотек, в Галичині і на Радянській Україні, щоби хоч в той спосіб лишився слід по книжці. Константинович обіцяв, що се зробить.

*

А тепер я звертаюся до українського загалу. Я передав справу до суду. Та, звичайний суд порішить лише фінансову сторону справи, — а е ще друга, важніша сторона — моральна. Того культурного злочину допустився не якийсь собі приватний комерсант, а виділ такої поважної освітньої інституції, як Товариство „Просвіта” у Львові. І те культурне варварство мусить судити вже український загал. Виділ „Просвіти” не уважав за відповідне, коли не хотів чомусь-то признати моїх прав до книжки, казати, з власного почину, зброшуровати в її переплетні решту 2000 примірників „Української еміграції” і віддати їх до користування українській публиці, але уважав за відповідніше дарувати не його, згл. не „Просвіти” книжки — чужій людині, на те, щоби тепер перед будинком тоїж „Просвіти” на львівськiм ринку перекупки завивали ними горох, фасолю і капусту, тою книжкою, що, коли могла появитися в друку, то передовсім завдяки тій-же „Просвіті”, котра свого часу дала мені 600 корон на виїзд до Америки для студій над українською еміграцією, і саме як вислід тих студій і е отся книжка.

І от, отсей культурний злочин я віддаю на суд українського громадянства.

ЮЛІЯН БАЧИНСЬКИЙ
Большевицька революція
і Українці

Критичні замітки
Друге доповнене видання
Ціна 4.50 зол.

Н О В І Ш Л Я Х И

Літературно - науковий, мистецький
і громадський місячник
Передплата: на рік 32 зл., піврічно 17 зл.,
чвертьрічно 9 зол.
Редакція і адміністрація: Львів, вулиця
Домагалевиців ч. 2. II.

ПОЛІТИЧНИЙ ОРГАН **РАДА** НЕЗАЛЕЖНОЇ ДУМКИ

Виходить раз на тиждень. Передплата:
на чверть року 2.40 зол., на 1 місяць 0.80 зл.
Редакція: Львів, Ринок 37. (в подвір'ю)

П Р А Ц Я

Орган Української Партії Праці
Виходить раз на тиждень. Передплата:
на чверть року 2.20 зол., місячно 0.80 зл.
Редакція: Львів, Ринок 37 в подвір'ю.